

Kerstfeest en Midwinterfeest

MIDWINTER IS DE PERIODE VAN 22 DECEMBER, december, de kortste dag van het jaar, tot twee weken daarna wanneer de dagen weer duidelijk gaan lengen. Dat heeft er mee te maken dat de zon zijn laagste stand ten opzichte van de aarde bereikt en daarna weer gaat klimmen – althans voor het oog van de aardbewoners. Men spreekt van zonnewende, een vreemde term eigenlijk want het is niet de zon die zich omwendt maar de aarde die vanaf dan weer steeds dichterbij de zon draait. Een half jaar later is er weer een wending en verwijderd onze planeet zich omgekeerd steeds verder van de zon.

Voor onze tegenvoeters op het zuidelijk halfrond is het uiteraard net andersom, daar valt Kerst tijdens de langste dagen van het jaar in de midzomer. Maar dat terzijde. Waar ik het over wil hebben, is de oorsprong van Kerst, de relatie met de vroegere midwinterfeesten en met midwinter in onze dagen.

Midwinterfeesten

Sinds mensenheugenis is midwinter een bijzondere periode gemarkeerd door festiviteiten, speciale gerechten en cadeaus en vooral ook religieuze riten en plechtigheden. Zo vierde men dat het licht van de zon niet verdwijnt maar weer gaat winnen van de duisternis. En daarin zag men veelal de strijd van goden of geestelijke machten tegen het kwaad en het verderf. Zon, maan, planeten en sterren werden vaak beschouwd als goden, of als instrumenten van godheden. Dagen en maanden werden naar hen genoemd. Met de komst van het christendom verdween wel die oude religieuze wereldbeschouwing, maar niet al die kalendernamen. We zeggen nog altijd zondag, maandag, zaterdag (Saturnus) en maart (Mars).

In het Romeinse Rijk in de eerste eeuwen van onze jaartelling vierde men tijdens midwinter de Saturnalia of Saturnusdagen, die bijzonder populair waren. Twee weken lang werden alle rollen omgedraaid – als teken van de wending van zon. Men vierde dan de ‘wedergeboorte’ van de zonnegod *Sol Invictus* (de ‘onoverwinnelijke Zon’). Men mocht dan doen wat anders verboden was. Hier en daar werd een klein kind tot tijdelijke koning gekozen – een gebruik dat nu nog steeds bestaat tijdens volksfeesten her en der in Europa. In andere gebieden werd een van de ter dood veroordeelde gevangenen uitgekozen om als winterkoning de scepter over de feesten te zwaaien. De midwinterviering was een tijd van overmatig eten, drinken, losbandigheid en seksuele uitpattingen, en orgieën voor de elite. Maar na twee weken, op 6 januari, was de pret voorbij en keerde de oude orde terug. De winterkoning verloor zijn kroon, werd weer gewoon boef en alsnog geëxecuteerd.

Gezien de religieuze betekenis en de praktijken van de midwinterfeesten spreekt het vanzelf dat de christenen in alle delen van het uitgestrekte Romeinse Rijk zich daar verre van hielden. Die afzijdigheid was voor de criticasters van de christelijke religie een reden te meer om haar aanhangers te beschuldigen van atheïsme (‘ze geloven niet in onze goden’) en het ondermijnen van de sociale orde (‘ze doen niet mee met iedereen’). Maar deze houding dwong ook respect af en bevorderde de verbreiding van het christelijk geloof die in de tweede en derde eeuw een opzienbarende omvang kreeg. Veel soldaten kwamen tot geloof.

Constantijn, van vervolging tot kerstening

In 312 vindt er bij de Brug van Milvius in noord-Italië een beslissende veldslag plaats tussen de twee keizers van het westelijke deel van het Romeinse Rijk, Constantijn I en Maxentius. De slag werd gewonnen door Constantijn. Hij verklaarde dat hij de overwinning aan de God van de christenen te danken had. Volgens bisschop Eusebius van Caesarea, die een biografie van Constantijn schreef, had deze vlak daarvoor een droom gehad waarin hij een teken zag met de boodschap: ‘in dit teken zult u overwinnen’. Dat teken bestond uit de twee Griekse letters X en P. Destijds gebruikten christenen dat als aanduiding voor Christus, de Griekse naam voor Messias. De beginletters zijn X en P. Hoe wist Constantijn dat dit het teken van Christus was? Ongetwijfeld dankzij christelijke soldaten in zijn leger.

Of Constantijn zich toen ook echt heeft bekeerd tot het christelijk geloof is een vraag waar historici nog altijd over twisten, maar feit is wel dat hij een jaar later samen met de keizer van het oostelijke Romeinse Rijk het Edict van Milaan uitvaardigt waarin zij godsdienstvrijheid verleenden aan de christenen in het hele Rijk – ook aan andere geloofsgroepen overigens. Voortaan mochten ze eigen kerken stichten en kregen ze eerder geconfisqueerde goederen terug. De christenvervolgingen kwamen hiermee ten einde.

Constantijn sloot zich aan, hoe dan ook, bij het christendom. Dat betekende een gigantische wending, te vergelijken met de zonnewending in de winter. Tot

die tijd was het christendom een vervolgd minderheid, in de jaren daarna wordt het de officiële religie van het staatsapparaat. De twee gaan een feitelijk verbond aan. De kerk steunt de keizer en de keizer steunt de bouw van kerken en de verbreiding van het christendom te bevorderen.

Bovendien gaan beide zich vanaf die tijd inspannen voor de zogenaamde kerstening van de samenleving. Dat wil zeggen, de wetgeving verbinden met de morele wetten van de Bijbel, en het maatschappelijk leven zoveel mogelijk verbinden met de erkenning en verering van de God van de Bijbel en van Jezus Christus als de Verlosser van alle mensen. Men spreekt ook wel van christianisering. Dit streven is doorgezet tijdens de middeleeuwen en tot ver in de moderne tijd.

Een alternatief voor het midwinterfeest

Terug naar de begintijd. Eén van de eerste uitdagingen waar de kerkleiders voor kwamen te staan waren de midwinterfeesten. Ze slaagden er maar niet in deze uit te bannen. De mensen lieten zich dit niet zomaar ontnemen, ook al stonden de praktijk ervan op gespannen voet met de moraal van de nieuwe officiële godsdienst in Rome.

Het is in deze context dat de bisschoppen van Rome zo rond het jaar 336 een nieuw feest invoerden, het geboortefeest van Jezus. Dat feest bestond nog niet. Christenen waren tot die tijd geen voorstander van geboortefeesten, onder andere omdat deze in de Bijbel in een slechte reuk staan. Het enige verjaardagsfeest waarvan de Bijbel verslag doet heeft Johannes de Doper letterlijk zijn kop gekost! (Zie Mattheüs 14).

Theologen en kerkleiders in de vierde eeuw wisten wel dat het Nieuwe Testament geen geboortedatum voor Jezus noemt. Desondanks vonden ze het gepast dat christenen de geboorte van Jezus vieren, en wel in de nacht van 24 op 25 december. Dat ze die datum aanmerkten als geboortedag van Jezus heeft er zeker mee te maken dat dit destijds gold als de 'geboortedag' van Sol Invictus. Met de boodschap dat Christus de de 'Zon der gerechtigheid' en dus de ware Sol Invictus is (Maleachi 3:20), konden ze een alternatief bieden aan de midwinterfeesten van toen. Hij is het licht dat doorbreekt in onze duisternis. Hij bracht een geestelijke zonnewende, een nieuw begin voor de mensheid.

Het feest van de geboorte van Christus van was van meet af aan een succes. Men noemde het *Natalis dies* (geboortedag). Naarmate het feest zich in andere delen van Europa en onder andere taalgroepen verspreidde, werd die naam verbasterd tot *Natividad* in Spanje, *Nadal* in het zuiden van Frankrijk, *Noël* in het noorden van Frankrijk. In Engeland en Nederland ging het *Christmas* of *Kerstmis* hetten, de 'mis' of viering van Christus. Protestantse Nederlanders zeggen liever *Kerstfeest*, uiteraard. Duitsers zeggen *Weihnacht* ('gewijde nacht'). In de hele christelijke wereld is het altijd populair gebleven en ook

daarbuiten hebben de gebruiken van Kerst brede ingang gevonden.

Een christelijk feest – Kerst en cultuur

Uit de veelheid van naamgevingen blijkt wel hoezeer het Kerstfeest is verbonden met de cultuur van ieder volk. Dat is altijd zo geweest. Al in het oude Rome gebruikte men voor de viering van het geboortefeest men elementen van de midwintervieringen voor zover die strookten met de christelijke moraal. Zodoende werden deze oude gebruiken in een nieuwe, christelijke context geplaatst. Een concrete vorm van kerstening van de samenleving.

Die verbinding met de bestaande cultuur is een constant gegeven in de hele kerkgeschiedenis. Overal waar het evangelie gehoor vond, werden voorchristelijke rituelen en gebruiken en tradities die niet indruisen tegen de christelijke leer, ingeweven in de christelijke feesten en gebruiken. Wanneer men gebruiken overneemt, vervangt men de oude betekenis door een nieuwe, christelijke betekenis.

Tegenwoordig maken sommige christenen nogal bezwaar tegen de viering van Kerst omdat het in feite van heidense oorsprong zou zijn. (Heidenen wil zeggen: de niet-Joodse volken, hun heidense religies gaan vooraf aan het christendom.) Men wijst dan op tal van gebruiken die ook in andere voorchristelijke religies voorkomen. Zoals de kerstboom. Deze wordt soms in verband gebracht met de verering van de koningin des hemels (Venus?), genoemd in Jeremia 2-10. Ook voert men aan dat het feest niet is ingesteld in de Bijbelse tijd. Men kan het Kerstfeest echter niet afdoen als een vorm van heidendom met een christelijk sausje eroverheen. Kerst is in oorsprong een christelijk feest, met een door en door Bijbelse boodschap, dat is ingevoerd juist als tegenhanger van heidense religiositeit.

Ontkerstening van Kerst

Vandaag, bijna zeventien eeuwen verder in de tijd, is de slinger helemaal de andere kant op geslagen, naar de ontkerstening van Kerst. Dat heeft te maken met de ontkerkelijking en de ontkerstening van de samenleving. Deze nemen sinds de jaren 1970 in omvang toe, zodanig dat een groot deel van de bevolking in de van oudsher gechristianiseerde landen geen binding hebben met de christelijke levensbeschouwing en geloofspraktijk.

Nu zou men denken: wanneer je niet gelooft in de Bijbelse boodschap van God die zijn Zoon als mens op aarde liet komen, in de persoon van Jezus van Nazareth, om de mensheid het licht van een nieuw leven te brengen, dan heeft het geen zin het geboortefeest van die Jezus te vieren. Dan stop je er toch gewoon mee?

Maar nee, evenmin als de oude Romeinen zich het genot van het traditionele midwinterfeest van toen niet zomaar lieten ontzeggen door de kerk die dat immoreel vond, zo willen buitenkerkelijke of randkerkelijke Westerlingen van tegenwoordig zich de gezellige gebruiken en vooral de romantiek van de kerstdagen niet laten

ontnemen die zich in de loop der eeuwen hebben ontwikkeld. De leuke dingen van Kerst blijven behouden door het feest te ontkersten tot een seculier midwinterfeest.

Met als nieuw icoon de kerstman, een nietszeggend personage dat is ontleend aan oude verhalen over een liefdadige bisschop Santa Claus, de Amerikaanse versie van onze Sinterklaas, en een denkbeeldige goedaardige man met zijn rendieren ergens in koude noorden. Hij heeft geen pretenties, geen boodschap van verlossing. Hij hoeft niet te worden geloofd of aanbeden. Hij laat ieder vrij in zijn opvattingen en keuzes en verplicht de mensen tot niets, behalve dan tot veel mooie cadeautjes kopen, en... cola drinken. Want de huidige vorm van *Father Christmas* is in de jaren 1930 bedacht en gepopulariseerd door de marketingafdeling van Coca-Cola.

Wel of geen kerststal in het gemeentehuis

Velen gaan onnadenkend in deze beweging mee, volgend in het spoor dat wordt aangegeven door een kleine maar invloedrijke minderheid van secularistische intellectuelen en actiegroepen. Wat we de laatste jaren zien gebeuren, is dat die minderheid bewust aandringt op het wegdringen van het oorspronkelijke geboortefeest uit de publieke sfeer. Voor hen is Kerst als midwinterfeest een seculier cultureel gebeuren, zonder religie, en moet het dus ontdaan worden van zijn christelijke elementen.

In onze streken zijn de mikpunten kerstbomen op het stadsplein en vooral kerststallen in het gemeentehuis. De laatste zijn zeer geliefd en staan in het verband van een eeuwenoude, populaire traditie van prachtige kerstallen waarin het geboorteverhaal van Jezus wordt uitgebeeld met wassen beelden gekleed in lokale klederdracht waarin men vaak plaatselijke personen kan herkennen. Een manier om je als bevolking in het kerstverhaal te situeren.

De kerststal in al zijn vormen is een niet meer weg te denken onderdeel van de cultuur geworden. Maar ieder jaar weer komen organisaties voor de verdediging van mensenrechten tegen dit gebruik in het verweer, ook al kan men zich in de verste verte niet voorstellen hoe dit een bedreiging zou kunnen vormen voor welk mensenrecht dan ook. Zij vinden de kerststal een religieuze propaganda, ergeren zich daaraan en willen deze dus uit de openbare ruimte verwijderen. En het liefst ook uit de algemene culturele sfeer. Ze dagen burgemeesters voor de rechter om deze voorstellingen uit de openbare gebouwen te verwijderen omdat deze niet stroken met de scheiding tussen kerk en staat. De afgelopen jaren hebben rechters in sommige plaatsen hen wel in het gelijk gesteld, in andere niet. Sommige burgemeesters geven gehoor aan de sommatie tot verwijdering van de kerststal, anderen weigeren dat, met als argument dat dit geen religieuze propaganda is maar een uiting van de volkscultuur waaraan mensen gehecht zijn.

In november dit jaar deed de Franse Raad van State een uitspraak die dit verbiedt, daar kunnen

rechtbanken niet meer omheen. De burgemeesters van Perpignan en Béziers werden de laatste weken opnieuw veroordeeld. Dus besloten ze de kerststal te verplaatsen naar het plein voor het gemeentehuis. Dat mag wel van de wet. Nog wel, want de actievoerders zullen in de komende jaren zeker ook daartegen in verzet komen.

Symptoom van diepgaandere beweging

De kerstallenstrijd mag op het eerste gezicht onbeduidend lijken. Veel christenen in noordelijke landen begrijpen er niet veel van en halen er dan ook hun schouders bij op. Maar goed beschouwd, is zij is een symptoom van een veel diepgaandere beweging, met als inzet de fundamenten van de samenleving. Het streven om het 'oude' christelijke kerstfeest volledig terug te dringen tot de privésfeer, binnen de muren van huizen en kerken, staat in een veel bredere verband, namelijk de sterke intellectuele en politieke beweging in de Westerse wereld om bestuur, politiek, samenleving en de cultuur te ontkoppelen van de religieuze en morele waarden en normen van het christendom die historisch gezien aan de Westerse cultuur ten grondslag liggen. Zo wil men een nieuwe wereld bouwen op basis van de autonome mens, waarin ieder individu vrij is om te leven zoals hij of zij dat individueel wil en goed acht. In dat ideaal past geen religie of morele wet waaraan mensen zich bij voorbaat zouden moeten houden.

Dit ideologische streven maakt zich sterk op allerlei fronten. Aan de bestaande mensenrechten wil men nieuwe 'universele mensenrechten' toevoegen, bijvoorbeeld abortus, homohuwelijk, transitie van sekse, euthanasie, alsook vrijwaring van religieuze propaganda. Als men dat bereikt, dan kunnen actiegroepen elke nationale regering hiertoe dwingen. Tegelijkertijd wil men het recht op godsdienstvrijheid beperken tot de vrijheid van eredienst, zodat de verbreiding van religie in de publieke sfeer erbuiten valt.

Geen scheiding maar verbinding

In deze situatie zouden gelovigen en kerken van de weeromstuit kunnen reageren met een soortgelijke ontkoppeling tussen kerst enerzijds en de publieke sfeer en de cultuur anderzijds. Hetzij door helemaal geen kerst meer te vieren, hetzij door de viering geheel te ontdoen van traditionele culturele elementen zoals kerstversiering, cadeaus, wenskaarten, een copieus diner, kerstconcerten en wat dies meer zij.

Maar dan doet men precies wat het secularisme wil, namelijk de geloofspraktijk geheel afzonderen in de privésfeer. De uitdaging is juist geloof en cultuur met elkaar te verbinden. Daarom mogen we Kerstfeest vieren met gebruikmaking van tradities en gebruiken die een onderdeel zijn geworden van de algemene cultuur en die ons daarom verbinden met anderen in de samenleving, terwijl ze tegelijkertijd ook iets van de boodschap van Christus kunnen vertolken.

Evert Van de Poll,
23 december 2022